

PHILIPPE MARECHAL, *De "Arabische" campagne in het Maniema-gebied (1892-1894). Situering binnen het kolonisatieproces in de Onafhankelijke Congostaat*, R.U.G., 1988, promotor: R. Van Eenoo.

In domeinen als de exploratie en de diplomatieke en politieke geschiedenis van de Onafhankelijke Congostaat, werd heel wat wetenschappelijk werk gepresteerd. Grondige studies m.b.t. verovering en bezetting, bestuur en exploitatie, kwamen vooralsnog veel minder aan bod. Met dit proefschrift over de Belgisch-"Arabische" oorlog om het bezit van de Congolese binnenlanden, hebben we gepoogd die lacune in zekere mate aan te vullen.

Ons onderzoeksterrein omvatte de problematiek rond de concurrentiële aanwezigheid van zogenaamde "Arabieren" of Afro-Arabieren in oostelijk Congo en de gewapende confrontatie die hieruit voortkwam. De bedoeling was inzicht te brengen zowel in de militaire, organisatorische en financiële aspecten van de "Arabische" campagne als in de politieke, socio-economische en ideologische achtergronden van het conflict en tegelijk hebben we geprobeerd dit alles te situeren binnen het kolonisatieproces in de Onafhankelijke Congostaat.

Bijzondere aandacht werd gewijd aan de Afrikaanse component in deze concurrentiestrijd tussen Europeanen en "Arabieren", omdat het aandeel van een aantal autochtone chefs in de oorlog, in het raam van een proces van herverdeling van de macht binnenin de autochtone maatschappij zelf, van essentieel belang is geweest.

Een gewapende confrontatie tussen Europeanen en "Arabieren" was eigenlijk op lange termijn een onvermijdelijke zaak, als men de wederzijdse belangen afweegt en de politiek die werd gevoerd in acht neemt. Aanvankelijk werd nochtans een modus vivendi bereikt en rekening gehouden met de toenmalige militaire machtsverhouding, was dit vooral te danken aan de belangrijkste onder de "Arabische" trafikanten, met name Tippu Tip. De gedachte aan een definitieve afrekening was echter sinds 1885 aan de kant van de Onafhankelijke Congostaat aanwezig en van dit standpunt werd in feite nooit afgezien. Op lange termijn kon de Staat immers het voortbestaan als zodanig van een dergelijke concurrerende macht op zijn grondgebied niet dulden, te meer daar de "Arabieren" de belangrijkste bron van inkomsten beheersten, namelijk de ivoorhandel.

Leopold II beschikte echter vooralsnog niet over de middelen van zijn politiek, zodat eerst werd getemporiseerd en zelfs diverse pogingen werden ondernomen om uit de aanwezigheid van "Arabieren" in Oostelijk Congo voordeel te halen. Veel meer dan de "Arabische" trafikanten, vreesde de vorst immers de concurrerende westerse mogendheden en achtte niet alleen grensbeveiliging maar ook gebiedsuitbreiding van primordiaal belang ter vrijwaring tegen mogelijke expansieplannen van zijn Europese concurrenten. In het raam van deze politiek van territoriale uitbreiding konden de "Arabieren" nuttig aangewend worden. Feitelijk werd hun in een eerste tijd de kans geboden om zich in het staatsbestel te incorporeren door zich als hulpkrachten in te schakelen ten behoeve van de door de koning gewenste expansie.

Dit alles resulteerde in een beleid tegenover de "Arabieren" dat vooral door ambiguïteit werd gekarakteriseerd. De overheid probeerde ze te betrekken bij de gebiedsuitbreiding, maar tegelijk werden de teugels van de "Arabische politiek" strakker aangehaald. Kortom, de houding van de Onafhankelijke Congostaat was dubbelzinnig, wisselvallig en in één woord inconsequent. Territoriale limieten werden hun opgelegd, waardoor zij afgesneden geraakten van hun expansiegebieden. Ten gevolge van het brutale optreden van een aantal militaire expedities, in het bijzonder van de expeditie Van Kerckhoven, groeide overal het ongenoegen.

De onmiddellijke aanleiding tot de gewapende confrontatie was evenwel het overlopen naar de Onafhankelijke Congostaat van een

belangrijk deel van de autochtone hulpkrachten van de "Arabieren". Dit feit bracht een fundamentele ommekeer teweeg in de machtsverhouding tussen Europeanen en "Arabieren" en veroorzaakte als het ware een versnelling in het proces van definitieve afrekening.

Koloniale conflicten van de omvang van de "Arabische" oorlog, die zich om zo te zeggen volledig op het lokale vlak hebben afgespeeld, zijn beslist een uitzondering.

Om te beginnen werd de initiatiefname tot de oorlog door beide tegenstanders geheel ter plaatse genomen. Een aantal "Arabieren" nam het risico van een gewapende confrontatie met de blanken en hield hierbij geen rekening met de doorgaans voorzichtiger en meer doordachte politiek van Tippo Tip. Dhanis, de districtscommissaris ter plekke, nam van zijn kant in weerwil van zijn instructies de beslissing om zich niet verder defensief op te stellen maar resoluut het gebied onder "Arabische" controle binnen te dringen.

Gedurende de ganse campagne bleef, zowel op het vlak van de personeelsvoorziening als in het ganse domein van de logistiek, de inbreng van de overheid weinig betekend in verhouding tot de omvang en de aard van het conflict. Dhanis' expeditie was derhalve quasi geheel self-supporting en de steun van overheidswege heeft nauwelijks enige invloed gehad op het verloop van de strijd. Overigens zou de privilegiëring van de expansiepolitiek naar het noorden door de koning gedurende het ganse verloop van de oorlog onverminderd worden voortgezet.

Van een werkelijk beleid gedurende de "Arabische" campagne was er eveneens geen sprake. Wanneer de instructies ter plaatse geraakten, waren ze achterhaald of niet toepasselijk. Coördinatie en controle waren onbeduidend, zodat terecht kan gesproken worden van een politiek die a posteriori werd gevoerd. Weliswaar dient hier gewezen op de enorme afstanden en het daaruit voortvloeiende communicatieprobleem.

Het beeld dat in de geschiedschrijving over de omvang van de legers tijdens de "Arabische" campagne wordt opgehangen, is totaal vervormd omdat bij de berekening van het effectief aan Europese zijde de autochtone hulpkrachten niet meegerekend worden, terwijl integendeel maar al te graag gewezen wordt op de tienduizenden volgelingen van de "Arabieren".

Als men de troepenmacht van beide tegenstanders globaal bekijkt, komt men tot volgende cijfers: aan de zijde van de Onafhankelijke Congostaat waren grosso modo 10.000 man rechtstreeks of onrechtstreeks betrokken bij de diverse krijgsverrichtingen, 60 à 70.000 aan de kant van de "Arabieren". Op zichzelf bekeken betekenen deze getallen echter niet zoveel, daar de "Arabieren" er nooit in slaagden hun krachten te bundelen. Tijdens de belangrijkste gevechten zag de militaire machtsverhouding er als volgt uit: 7 à 8.000 manschappen aan de zijde van de Onafhankelijke Congostaat, 15.000 strijders aan de kant van de "Arabieren".

In vergelijking met andere koloniale conflicten, was het aantal blanken dat aan de "Arabische" campagne deelnam uiterst gering. Ten gevolge van de minimale omkadering vertoonde de krijgsmacht van de Onafhankelijke Congostaat, qua samenstelling en organisatie, in feite wel gelijkenis met deze van de "Arabieren". Verscheidene categoriën hulptroepen en hulpkrachten opereerden, meestal in vrij los verband, samen met een kleine kern van wat men beroepssoldaten zou kunnen noemen. Weliswaar was de weermacht naar Europees model ingericht, maar het overgrote deel van Dhanis' leger was op dezelfde leest geschoeid als dat van de "Arabieren".

Wat de houding van de Afrikanen zelf tijdens het conflict betreft, dient eerst en vooral opgemerkt dat, in tegenstelling met de meeste andere koloniale oorlogen, de "Arabische" campagne niet gericht was op de onderwerping van een vijandige autochtone bevolking. Het kan niet ontkend worden dat de "Arabische" campagne voor de Onafhankelijke Congostaat een succes werd dank zij massale autochtone deelneming. De autochtone bondgenoten werden aangewend zowel in het brede verband van de krijgsverrichtingen als in het ganse domein van de logistiek en de eerste vormen van bestuur van de nieuw verworven gebieden.

Een ander deel van de autochtone bevolking - meestal gaat het hier om bevolkingsgroepen die niet ingeschakeld waren in het "Arabisch" systeem - probeerde zich aanvankelijk te onttrekken aan de oorlog of stelde zich neutraal op. Sommigen boden bij gelegenheid hun diensten aan beide partijen aan. Velen onder hen sloten zich echter, na verloop van tijd, aan bij de partij die als sterkste overkwam. Hun collaboratie, vrijwillig of onder dwang, nam diverse vormen aan en verschilde ook qua intensiteit. Ook vormen van zogenaamd "primaire" verzet zijn er ge-

weest maar op kleine schaal en, veelal gericht tegen razziërende hulpkrachten.

De weerslag van de "Arabische" campagne op de autochtone samenleving evalueren is niet eenvoudig, omdat niet meteen duidelijk is welke de erfenis was van de pre-koloniale tijd en van de periode van "Arabische" overheersing en wat meer specifiek dient toegeschreven te worden aan de "Arabische" oorlog zelf. Hoewel de campagne minder opgevat werd als een zuivere oorlogshandeling, gericht op de vernietiging van de vijand, dan als een middel tot politieke en economische dominantie, toch werd heel zeker aanzienlijke schade aangericht aan dorpen en cultures. Dit was niet alleen het corollarium van de massale deelname van hulpkrachten aan de strijd, maar was tevens van structurele aard: de expeditie beschikte immers geenszins over de nodige ruilgoederen om in haar proviandering te voorzien.

Bekijken we nu de resultaten van de "Arabische" campagne voor de Onafhankelijke Congostaat en hun betekenis in het kolonisatieproces.

Niet alleen bracht de "Arabische" oorlog geen bijkomende kosten mee voor de Staat, maar de gemaakte oorlogsbuit leverde integendeel een niet onaardig profijt op, dat op één à anderhalf miljoen frank van toen kan geraamd worden. Minstens 20 ton ivoor werden verzameld en de meer dan 6.000 krijgsgevangenen, van wie het merendeel bij de weermacht werden ingelijfd, betekenden een flinke besparing op het budget, dat voor de werving van buitenlandse soldaten en arbeidskrachten was voorzien. Weinige jaren na de oorlog zou overigens de weermacht geheel uit Congolese troepen zijn samengesteld. Met de militaire en politieke onderwerping van de "Arabieren" nam de Onafhankelijke Congostaat een territorium in bezit dat grosso modo een derde omvatte van zijn grondgebied. Van belang is tevens dat tengevolge van de oorlog oostelijk Congo niet langer op Zanzibar was afgestemd. Aan de lange-afstandshandel naar de oostkust kwam, niet-tegenstaande hevig protest van de Duitsers, grotendeels een einde, zodat de ivoorhandel nu in belangrijke mate in handen van de Staat belandde. In 1895 werd trouwens Antwerpen de eerste ivoormarkt ter wereld of geraakte alleszins op het niveau van de Londense markt.

Het lukte de Onafhankelijke Congostaat oostelijk Congo met een minimum aan middelen en quasi zonder bijkomende kosten daadwerkelijk te bezetten en in het productieproces in te schakelen. Bewust van de

beperkte van de middelen die de overheid ter hand kon stellen, kwam het er immers voor Dhanis na de oorlog op aan het "Arabisch" exploitatiesysteem opnieuw te doen functioneren, maar dan ten voordele van de Staat. De "Arabieren" werden weliswaar politiek en militair geneutraliseerd, maar er kwam geen breuk met het vorig regime. Eigenlijk werd, afgezien van enkele aanpassingen, de vooroorlogse situatie in grote lijnen hersteld.

Ongetwijfeld zijn de jaren, *grosso modo*, van 1890 tot 1895, van fundamentele betekenis voor de geschiedenis van Congo-Zaire en wel om volgende redenen.

Het is pas tijdens deze periode dat werk werd gemaakt met de daadwerkelijke bezetting van het grondgebied en dat uiteindelijk, op territoriaal vlak, het gelaat van het hedendaagse Zaire werd gevormd.

We menen voorts dat, precies ten gevolge van de oplossing van de "Arabische" kwestie, de rentabiliteit en dus het voortbestaan van de koloniale onderneming van Leopold II kon worden verzekerd, omdat allicht de belangrijkste voorwaarde tot de intensifiëring van de rubberwinning was vervuld, met name het nu voorhanden zijn van personeel in voldoende aantal.

Ons inziens ligt dan ook de "Arabische" campagne aan de basis van de spectaculaire stijging van de rubberproductie vanaf 1895, met alle gevolgen van dien o.m. voor de betrokken bevolkingsgroepen.

Tot slot nog een woord over mythevorming omtrent de "Arabische" campagne. Uit ons onderzoek blijkt hoe weinig de oorlog door de deelnemers aan de zijde van de Onafhankelijke Congostaat aangevoeld werd als een "veldtocht tegen de slavenhandel". De antislavernijgedachte, waarover de publieke opinie in Europa zich druk maakte, telde ter plaatse vrijwel niet mee. Allicht zullen de wervingen van personeel, die onder de dekmantel van loskoppingen, veel gemeen hadden met eigenlijke slavenhandel, hieraan niet vreemd geweest zijn.

Van haar kant gebruikte de overheid de "Arabische" campagne als koren op de molen van de Nijlpolitiek. De grote kosten die met deze onderneming gepaard gingen, werden aldus stelselmatig toegeschreven in het raam van de beteugeling van de slavenverkeer.

In onze "vaderlandse geschiedenis" van weleer werd de strijd tegen de "Arabieren", en in 't bijzonder de uitroeiing van de slavernij, als het

positieve aspect bij uitstek beschouwd van de Belgische aanwezigheid in Afrika. Door de "Arabische" campagne werd het "Arabisch" systeem te niet gedaan en lag de weg open voor de beschaving, zo werd gesteld. Generaties lang werd deze voorstelling voorgehouden als het beste bewijs van het humanitaire karakter van de koloniale onderneming. Tevens deed men alsof er een absolute breuk was geweest tussen de periode van "Arabische" overheersing en onmiddellijk daarna. Aangezien in geen enkel opzicht de uitroeiing van de slavernij behoorde tot de werkelijke beweeggronden van de oorlog, is het toch wel opvallend te zien hoe de mythe van de georganiseerde strijd tegen de slavenhandel niet zelden tot heden toe heeft standgehouden.